

Translation Agency in Introducing Psychology to Iran: An Examination of the First Four Decades of the 1300s (1920-1960)

Somaye Delzendehtrooy¹

¹*Vali-e-Asr University of Rafsanjan, Rafsanjan, Iran*

Abstract The initiation of translation from European languages in Iran during the Qajar era was driven by the need to acquire modern sciences. This motive remains one of the primary drivers for translation, particularly from European languages. Therefore, examining the agency of translation in introducing various sciences to Iran seems essential. This study investigates the agency of translation in facilitating the academic introduction of psychology to Iran during the 1960s. It focuses on institutions, such as the Safialishah Publishing Institute and the *Kaviyan* journal, and individuals, including the Moshfegh Hamedani brothers and Ali-Akbar Kasmaei, who had agency in this process from 1920 to 1960. A detailed examination of the content and topic of the translated works, along with the activities of these key figures and their introductions, reveals the significant role that translation and translators played in laying the groundwork for the academic establishment of psychology in Iran.

Keywords: Agency; Translation; Psychology; Safialishah publications; Kaviyan magazine

1. Introduction

The translation of European sciences into Persian began during the Qajar dynasty, driven by Iran's need for modern scientific knowledge. Psychology, which became an academic discipline in Iran by the 1940s, was one of the modern sciences introduced to the country. The demand for translations of psychology texts arose from an interest in distinguishing modern psychology from the traditional study of the soul, *elm al-nafs*, a subject historically grounded in metaphysical and ethical discourse rather than scientific inquiry.

Please cite this paper as follows:

Delzendehtrooy, S. (2024). Translation agency in introducing psychology to Iran: An examination of the first four decades of the 1300s (1920-1960). *Language and Translation Studies*, 57(2), 68-95. <https://doi.org/10.22067/lts.2024.89066.1273>

© 2024 Delzendehtrooy

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY). All rights reserved

This research explores the role of translation in introducing and fostering the early adoption of psychology in Iran during the first four decades of the 20th century. It examines the contributions of key agents, including the Safi Ali Shah Publishing House, *Kavian* magazine, and translators like the Moshfegh Hamedani brothers and Ali Akbar Kasmaei, in establishing psychology in the Iranian academic landscape. Their work was critical in introducing psychology to Iranians, especially by distinguishing it from metaphysical philosophy and demonstrating its relevance to personal and social well-being.

2. Method

This study employs a historical analysis through the lens of translation agency, focusing on the socio-cultural impact of translated works of psychology in Iran. The research first identified all psychology-related publications between 1921 and 1961 through the National Library of Iran and the Library of the Islamic Consultative Assembly. These records were then filtered to focus specifically on translated works, which were categorized by subject matter, translator, publisher and topics, such as child psychology and general behavioral science. A secondary analysis was conducted on *Kavian* magazine, reviewing 123 issues published between 1949 and 1954 to assess the representation of psychology in Iranian print media. The study also delves into the prefaces and introductions of translated psychology books from this period, as these sections often provide contextual insights into the translators' and publishers' motivations and goals.

3. Results

Between 1921 and 1961, 58 psychology books were translated and published in Iran, with approximately half of them focusing on child psychology, demonstrating a societal focus on child development and emotional well-being. Safi Ali Shah Publishing was a leader in producing accessible psychology books, especially through its *Psychology of Child Education* series, which published 12 translated volumes between 1954 and 1960. *Kavian* magazine also played a significant role by consistently publishing psychology-related articles and columns. Popular sections like "Know Yourself," "Marriage and Psychology," and "What's Troubling You?" covered a variety of psychological topics ranging from self-knowledge to marriage and emotional health. These columns often incorporated translations from American and European research, helping establish psychology as a practical field in Iran. Prominent translators like Rabi' Moshfegh Hamedani translated works that introduced educational psychology to Iranian readers, while Ali Akbar Kasmaei used radio programs, magazines, and accessible language to communicate psychological concepts to the general public, thus broadening the reach of this science.

The emphasis on psychology as a practical, life-improving field can also be observed in the extensive popularity of translated works. For instance, *The Art of Winning*, a collection of articles by Dale Carnegie and other psychologists, translated

by Kasmaei, was widely successful and republished multiple times due to its emphasis on self-development and practical psychology, which resonated with the Iranian readership. Additionally, psychology's increasing popularity is evident in *Kavian* magazine's readership engagement, as numerous reader letters submitted to the magazine's advice columns reveal a growing interest in self-improvement, mental health, and relational advice, all areas strongly influenced by Western psychology.

4. Discussion and Conclusion

The translators and publishers who introduced psychology to Iran were not only linguistic facilitators but also cultural agents. These agents shaped public perception and understanding of psychology in Iran by distinguishing it from the philosophical study of the soul and presenting it as a modern, empirical science. They underscored Western advancements in psychology, presenting the field as essential to personal and social welfare. Translators and editors frequently related psychological principles to Iranian society, emphasizing that countries like the United States had recognized the significance of psychology in improving social structures. The *Kavian* magazine was particularly influential in popularizing psychology, as it frequently published Western studies that highlighted the benefits of emotional and psychological self-awareness in daily life. By featuring translated works and insights from well-known psychologists, *Kavian* established psychology as a respected field and created a platform for Iranian society to discuss and reflect on psychological concepts, albeit through a Western lens.

The success of translated psychology texts and articles also indicates that Iranian audiences were open to this new knowledge, which, in turn, helped establish the foundations for psychology as an academic subject in Iran. In the 1940s, the University of Tehran formally established a psychology department, influenced in part by translation agents who popularized the field.

This study underscores the crucial role of translation in introducing and contextualizing psychology for Iranian society. The translators and publishers, most notably Safi Ali Shah Publishing, *Kavian*, and influential translators such as the Moshfegh Hamedani brothers and Kasmaei, played a fundamental role in popularizing psychology and securing its place in Iranian intellectual and public discourse. Their translations bridged Western knowledge and Iranian culture, creating a dialogue that facilitated psychology's eventual establishment as an academic discipline at University of Tehran.

The influence of these translation agents is evident in the breadth and popularity of psychology texts available during this period, as well as in the adoption of Western psychological terminology and frameworks that became common in Iran's scholarly and social language. This study highlights how translation agents, through culturally sensitive adaptation and the use of accessible language, positioned psychology as a

modern science aligned with Iranian social needs and values. The findings illustrate the impact of translation agents as defined by [Bastin and Bandia \(2009\)](#), who view translators as cultural innovators capable of driving societal shifts by introducing new, often transformative ideas.

Despite limited archival materials, this paper provided a foundational understanding of translation's role in the scientific and cultural adaptation of psychology in Iran. Future research could explore other lesser-known publishers and translators of the era to provide a more comprehensive understanding of translation's impact on Iran's intellectual landscape.

عاملیت ترجمه در ورود علم روان‌شناسی به ایران

(۱۳۰۰ تا ۱۳۴۰)

سمیه دل‌زنده‌روی^{*۱}

دانشگاه ولی‌عصر (عج) رفسنجان، رفسنجان، ایران

چکیده آغاز ترجمه از زبان‌های اروپایی در ایران در عصر قاجار مبتنی بر نیاز کشور به علوم جدید بود که ایران از آن عقب مانده بود. این دلیل تا امروز، یکی از دلایل عمده ترجمه به‌خصوص از زبان‌های اروپایی بوده است؛ بنابراین بررسی عاملیت ترجمه در ورود علوم مختلف به ایران ضروری می‌نماید. این پژوهش به بررسی عاملیت ترجمه در زمینه‌سازی برای ورود علم روان‌شناسی به‌صورت آکادمیک در دهه ۴۰ به ایران می‌پردازد. این پژوهش با اتکا به مفهوم عاملیت در ترجمه، به بررسی نهادها (مؤسسه انتشاراتی صفی‌علیشاه و مجله کاویان) و افرادی (برادران مشفق همدانی و علی‌اکبر کسمایی) می‌پردازد که در چهار دهه نخست قرن چهاردهم شمسی (از ۱۳۰۰ تا ۱۳۴۰) عامل ورود این علم به ایران بوده‌اند. بررسی موضوعی و محتوایی دقیق آثار ترجمه‌شده در انتشارات صفی‌علیشاه و نشریه کاویان، به‌علاوه فعالیت‌های برادران مشفق همدانی و علی‌اکبر کسمایی و همین‌طور بررسی مقدمه‌های آنان، بیانگر نقشی است که ترجمه و مترجمان در زمینه‌سازی برای ورود رشته روان‌شناسی به‌صورت آکادمیک به ایران داشته‌اند.

کلیدواژه‌ها: عاملیت؛ ترجمه؛ روان‌شناسی؛ انتشارات صفی‌علیشاه؛ مجله کاویان

۱. مقدمه

مطالعه تاریخیچه روان‌شناسی در ایران نشان می‌دهد مترجمان آثار این حوزه، به‌طوری‌که در مقدمه کتاب‌ها و مقاله‌هایشان تصریح کرده‌اند، علم روان‌شناسی در معنای امروزی را از شاخه فلسفی آن با عنوان علم‌النفوس (علم روح) که سالیان دراز در مراکز علمی ایران قدیم تدریس می‌شد، متمایز (و درعین حال مرتبط) می‌شمردند (کاویانی، ۱۳۸۰). حسین شجره در مجله مهر

(سال ۱۳۱۴، سال سوم شماره ۳)، مقاله‌ای تحت عنوان «اصطلاحات علم روان‌شناسی» می‌نگارد و در مقدمه آن، علم روان‌شناسی جدید را از علم النفس متمایز می‌کند و می‌گوید:

علم روان‌شناسی با اسلوب جدیدی که اخیراً علماء برای بحث در آن اتخاذ کرده‌اند برای اروپا و آمریکا هم تازگی دارد چه رسد برای ما که از حیث موضوع هم جدید است. چون فلاسفه و متفکرین ما در نفس انسان مباحث مهمی که دارند از نظر فلسفه ماوراءالطبیعه می‌باشد و رسائلی که در نفس نوشته‌اند بیشتر به منظور اخلاقی و مباحث آن‌ها مبتنی بر موازین و اصول ماوراءالطبیعه بوده ولی قضیه امروز از وجهه علمی مورد دقت و توجه علماء قرار گرفته و علم روان‌شناسی رونق و اهمیت مخصوصی پیدا کرده است. (شجره، ۱۳۱۴، ص. ۲۸۵)

یا مشفق همدانی (۱۳۳۲، ص. ۷) در مقدمه ترجمه کتاب روان‌شناسی برای همه، نوشته ادوارد استرکر و همکاران، از این علم به «روان‌شناسی جدید» یاد می‌کند؛ علمی که کشورهای مترقی جهان به تأثیرات شگرف آن پی برده‌اند. او می‌گوید:

روان‌شناسی جدید اثبات می‌کند عواطف از قبیل ترس و خشم و غیره در زندگی روزانه هریک از افراد بشر تأثیر حیرت‌انگیز دارد و اکثر اختلافات روحی و بیماری‌های عصبی و مصائب دل‌خراش و سیه‌روزی‌های تأثرانگیز از انحراف و یا نقصان عواطف سرچشمه می‌گیرد و به همین جهت علم هریک از افراد بشر به چگونگی عواطف خویش و آگاهی پدر و مادر و آموزگار و پزشک و بیمار به رموز عواطف خود ضرورت کامل دارد. بسیاری از اشخاص از خستگی و کسالت و عدم لیاقت و نگرانی و حتی رنج و درد شکایت می‌کنند بدون آنکه بدانند عواطف اساسی در پیدایش این حالات اثر قطعی دارد. امروز در کلیه کشورهای مترقی جهان اولیای امور چنان به تأثیر شگرف روان‌شناسی در تعلیم و تربیت افراد و پیشرفت جامعه پی برده‌اند که هرسال رقم‌های شگفت‌انگیزی از بودجه فرهنگ را صرف توسعه این علم و انتشار کتاب‌های گرانبها درباره آخرین پیشرفت‌های آن می‌کنند و هرگاه بگوییم امروز در پرتو روان‌شناسی به‌سهولت می‌توان جامعه‌ای را تغییر داد و ابواب نیک بی‌غنی و سعادت نوینی را کاملاً به روی او گشود گزاف نگفته‌ایم.

به‌علاوه، تاریخچه روان‌شناسی همواره دهه‌چهل شمسی را دهه رونق و شکوفایی روان‌شناسی در ایران می‌داند؛ چون در همین دوره بود که «علم روان‌شناسی» در مقطع کارشناسی در دانشگاه تهران پایه‌گذاری شد. بدیهی است پیدایش رشته جدید و آکادمیک در دانشگاه مستلزم فراهم آمدن زمینه‌های مناسب در جامعه است و روان‌شناسی نیز از این امر مستثنا نیست؛ به‌عبارت‌دیگر، به نظر می‌رسد معرفی مباحث روان‌شناسی عمومی به جامعه در ایجاد مقدمات تأسیس این رشته در دانشگاه مؤثر بوده است. پژوهش حاضر تلاش می‌کند برخی از عاملان زمینه‌ساز این مهم را، اعم از افراد یا نهادها، بررسی کند تا ببیند «ترجمه» در ورود و معرفی این حوزه/رشته از غرب چه نقشی ایفا کرده است. بدین منظور مجله کاوریان و نشر صفی‌علیشاه و همین‌طور

علی‌اکبر کسمایی و برادران مشفق‌همدانی به‌عنوان نمونه‌ای از نهادها و افراد مؤثر در معرفی روان‌شناسی عمومی با تکیه بر ترجمه بررسی می‌شود. تا جایی که نگارنده اطلاع دارد تاکنون پژوهشی در این زمینه در ایران صورت نگرفته است.

۲. پیشینه و چهارچوب نظری پژوهش

پژوهش حاضر با تکیه بر مفهوم عاملیت در ترجمه به بررسی نقش عاملان ورود مباحث روان‌شناسی عمومی به ایران می‌پردازد.

۲.۱ عاملیت در ترجمه

مفهوم عامل/کارگزار ترجمه تعاریف متعددی دارد: از «واسطه بین مترجم و کاربر نهایی ترجمه» گرفته تا «شخص، نهاد یا مجله‌ای که در فرآیند نوآوری و تبادل فرهنگی دخیل است». تعریف اول از خوان سیگر (۱۹۹۴) است که شاتل‌وورث^۱ و کاوی^۲ (۱۹۹۷، ص. ۷) در فرهنگ لغت مطالعات ترجمه آورده‌اند و تعریف دوم را میلتنون^۳ و باندیا^۴ (۲۰۰۹، ص. ۱) مبتنی بر تعریف سیگر ارائه داده‌اند. آن‌ها قصد داشتند مترجمان را نیز جزء عاملان/کارگزاران ترجمه بیاورند؛ کسانی که توانایی تغییر «سیاست‌های فرهنگی و زبانی» دارند (بوزلین^۵، ۲۰۱۱، ص. ۶). واژه عامل در ادبیات بوردیو نیز تنها برای مطالعه مترجمان و «عادتواره» آن‌ها به کار رفته است (ماندی^۶ و بلیکسلی^۷، ۲۰۱۶، ص. ۶). میلتنون و باندیا (۲۰۰۹) بر توانایی مترجمان در «انتخاب» تأکید می‌کنند. برنکینگ^۸ (۲۰۱۶)، نیز مترجمان را عاملان/کارگزارانی خلاق در نظر می‌گیرد که هم در اجتماع شکل می‌گیرند و هم به اجتماع شکل می‌دهند. کانکر (۲۰۲۳) نیز به این ارتباط دوجانبه، مبتنی بر گفته گوانویچ، اشاره کرده است. او با بهره‌گیری از مفاهیم بوردیو، معتقد است عادتواره مترجم به شکل‌دهی میدان و میدان نیز به شکل‌دهی عادتواره مترجم کمک می‌کند.

1. Shuttleworth

2. Cowie

3. Milton

4. Bandia

5. Buzelin

6. Munday

7. Blakesley

8. Berneking

عامل «توانایی» در تعاریفی که محققان دیگر در حوزه مطالعات ترجمه از عاملیت داده‌اند به چشم می‌خورد. به‌عنوان مثال کینونن^۱ و کاسکینن^۲ (۲۰۱۰) آن را «تمایل و توانایی برای انجام عملی» تعریف می‌کنند (خلیفه^۳، ۲۰۱۴، ص. ۱۴). کینونن و کاسکینن (۲۰۱۰، ص. ۶) بر مبنای نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز، تمایل را «فردی و روان‌شناختی»، توانایی را «اجتماعی» و انجام عمل را «مداوم» و «زمان‌مند» می‌دانند؛ بنابراین مفهوم عاملیت در اینجا به‌زعم خیمنس بلور^۴ (۲۰۱۲، ص. ۱۹۸-۱۹۹) سه وجه پیدا می‌کند:

- آگاهی و درک مترجم از عاملیت (چگونه اندیشه تغییر محیط اجتماعی در ذهن مترجمان نقش می‌بندد؟)
- شرایطی که با وجود محدودیت‌های اعمال‌شده از جانب عاملان قدرت، مترجمان می‌توانند عاملیت خود را به کار ببندند (تا چه اندازه مترجمان می‌توانند محیط اجتماعی خود را تغییر دهند؟)
- تحقق عاملیت مترجمان در بُعد زمان و مکان (چگونه تغییراتی که مترجمان در محیط اجتماعی خود ایجاد می‌کنند به رفتار آن‌ها در طول زمان و مکان مرتبط است؟)

بوزلین (۲۰۱۱، ص. ۷) نیز با توجه به تعریفی که سیمثونی از عامل به‌عنوان «سوژه اجتماعی شده» می‌دهد نتیجه می‌گیرد عامل یک مفهوم «جامعه‌شناختی» است و عاملیت «توانایی اعمال قدرت به‌منظور و هدفی خاص» است. تأکید بر نقش ترجمه و مترجمان به‌عنوان عاملی مؤثر در تغییرات اجتماعی را می‌توان در پژوهشی که زورباخ انجام داده است نیز مشاهده کرد. در این پژوهش زورباخ به بررسی نقشی که مجموعه فرهنگی اوورا^۵ در نوآوری فرهنگی به‌خصوص در زمینه نمایش داشته پرداخته است و تغییراتی در بوطیقای صحنه و نمایش به وجود آورد که جز از طریق ترجمه ممکن نبود (زورباخ^۶، ۲۰۰۹). زورباخ در نهایت تأثیر این

1. Kinnunen

2. Koskinen

3. Khalifa

4. Jiménez Bellver

5. Centro Cultural de Evora

6. Zurbach

تغییرات را در «ساختار اجتماعی» جامعه می‌بیند (زورباخ، ۲۰۰۹، ص. ۲۹۸؛ کایرولین، ۲۰۱۲، ص. ۲۵۷).

استفاده از ترجمه به منظور یا هدفی خاص باعث شده افرادی مثل ونوتی (۲۰۱۳، ص. ۹۹)، ترجمه را «عملی آشکارا هدفمند^۲» تلقی کنند. ونوتی (۲۰۱۳، ص. ۹۹) تعریف عمل هدفمند را از گیدنز می‌گیرد: «عملی که مستلزم «تفکر و بازنگری خویشتن» است. عامل در چنین شرایطی رفتار خویش را طبق قوانین و منابع موجود در شرایط اجتماعی دائماً در معرض ارزیابی قرار می‌دهد.»

ونوتی (۲۰۱۳، ص. ۹۹) از این تعریف نتیجه می‌گیرد که منظور مترجم همیشه جنبه «جمعی» دارد؛ یعنی برخاسته از شرایط اجتماعی است که وی در آن مشغول به فعالیت ترجمه‌ای است. ونوتی به نقل از گیدنز مبحث عاملیت مترجم را بسط می‌دهد و می‌گوید «اعمال هدفمند در شرایط مشخصی اتفاق می‌افتند و می‌توانند عواقب پیش‌بینی‌نشده‌ای به دنبال داشته باشند که تولیدات اجتماعی را با حفظ یا تغییر شرایط موجود تحت تأثیر قرار دهند» (ونوتی، ۲۰۱۳، ص. ۹۹).

در پژوهشی متأخر، کانکر^۳ (۲۰۲۳) به بررسی انگیزه و اهداف مترجم و ناشر آثار داروین که رویکرد سیاسی چپ‌گرا در ترکیه داشتند، می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که عادتواره‌عاملان یا کارگزاران ترجمه در شکل‌دهی به میدان نشر (تعبیر بوردیو) مؤثر بوده و شرایط اجتماعی میدان نشر هم در شکل‌گیری عادتواره مترجمان تأثیر داشته است. آنچه از این مطالب برمی‌آید، اولاً اهمیت شرایطی است که مترجم یا نهاد ترجمه‌ای در آن فعالیت می‌کند. این موضوع از جانب لفور^۴ (۲۰۱۷) نیز بسیار مورد تأکید قرار گرفته است. وی نظام ادبی و نظام حامیان را قلب فرهنگ یا اجتماع می‌داند و آن را محیط نظام‌های مختلف می‌شمارد به طوری که نظام‌ها و محیط

1. Khairouline

2. Intended action

3. Conker

4. Lefevere

بر یکدیگر تأثیر و کنش متقابل دارند. دوم اینکه هدفمند بودن عمل مترجم یا نهاد ترجمه در مقام عامل ترجمه است.

در تاریخ مطالعات ترجمه در غرب، پس از تأکید پیم^۱ (۲۰۰۹) و چسترمن^۲ (۲۰۰۶) بر انجام مطالعات درباره مترجمان، مطالعات متعددی انجام شده که همواره مترجمان موضوع پژوهش بوده‌اند؛ اما از اواسط دهه ۹۰، به نقل از بوزلین (۲۰۱۱، ص. ۸)، مفهوم «عامل ترجمه» با گسترش رویکردهای جامعه‌شناختی فراگیر شد، و طی یک دهه مفهوم عاملیت در مطالعات ترجمه مقبولیت یافت. بوزلین معتقد است تحقیقاتی که به مطالعه عامل می‌پردازند، ترجمه را «فعالیتی در شرایط فرهنگی، اجتماعی یا کاری» می‌دانند. این نکته تأثیر بافت و شرایط اجتماعی بر کار مترجمان را پررنگ‌تر می‌سازد. این نوع مطالعات از دید کسانی انجام می‌شود که در فرآیند ترجمه دخیل‌اند (بوزلین، ۲۰۱۱). در واقع به نقل از اینگیلری^۳ (۲۰۰۵، ص. ۱۴۲) از نیمه دوم دهه نود میلادی به نظر می‌رسد بعد اجتماعی رویکردهای توصیفی مطالعات ترجمه پررنگ‌تر شده و مطالعات بیشتری درباره عاملان ترجمه صورت گرفته است.

در همین راستا میلتون و باندیا (۲۰۰۹) کتابی با عنوان عاملان ترجمه منتشر کرده‌اند مشکل از سیزده مقاله که براساس پژوهش‌های انجام‌گرفته در کشورهای مختلف در باب مترجمان/ترجمه به‌مثابه عاملان تغییر نگاشته شده‌اند. یکی از این مقالات نتیجه پژوهشی است که باستین (۲۰۰۹) انجام داده است. در این تحقیق باستین نقش فرانسیسکو میراندا را در مقام مترجمی که تعهد سیاسی دارد بررسی می‌کند و نشان می‌دهد وی چگونه از ترجمه به‌مثابه سلاحی برای «جنش رهایی‌بخشی» آمریکایی‌های اسپانیایی‌زبان و ایجاد هویت فرهنگی در آمریکای اسپانیایی‌زبان استفاده کرده است (باستین، ۲۰۰۹؛ کایرولین، ۲۰۱۱).

یوچياما^۴ (۲۰۰۹) نیز در همین مجموعه مقاله‌ای دارد که به بررسی عاملیت ترجمه یکی از مترجمان ژاپنی به نام فوکوزاوا یوکیچی و نقش وی در تغییر نگاه ژاپنی‌ها به جهان می‌پردازد.

1. Pym

2. Chesterman

3. Inghilleri

4. Uchiyama

یوچایما معتقد است یوکیچی با انتخاب‌هایی که برای ترجمه انجام می‌داد تصویری متفاوت و «متمدن» از فرهنگ غرب را به ژاپنی‌ها ارائه داد به طوری که ژاپنی‌ها فرهنگی جز غرب را «متمدن» نمی‌دیدند (یوچایما، ۲۰۰۹، ص. ۷۴؛ کایرولین، ۲۰۱۲، ص. ۲۵۵).

نقش حسن‌علی یوجل نیز به عنوان عامل ترجمه و فرهنگ در ترکیه در مقاله‌ای به قلم شهناز طاهر-گورچاغلار^۱ نیز در این مجموعه بررسی شده است. در این مقاله نویسنده نقش یوجل را به عنوان کسی که هشت سال سمت وزارت آموزش را در ترکیه به عهده داشته و جنبش غربی کردن ترکیه را راه‌اندازی کرده و مؤسس بزرگ‌ترین و دیرپاترین اداره ترجمه در ۱۹۴۰ در ترکیه بوده بررسی کرده است. به گفته گورچاغلار آثاری که در این نهاد ترجمه شدند از نویسندگانی چون افلاطون، بالزاک، مولیر، شکسپیر، داستایفسکی، گوته، تولستوی و چخوف بودند. در این نهاد طی ۲۶ سال فعالیت، ۱۲۴۷ اثر ترجمه شده است (طاهر-گورچاغلار، ۲۰۰۹).

نگاه کردن به دنیای ترجمه از زاویه دید مترجم یا ناشر به ما کمک می‌کند بیشتر با باورهای عاملان آشنا شویم و بدین ترتیب بهتر متوجه دلایل انتخاب‌های آنان شویم. در واقع باید ایدئولوژی مترجمان یا عاملان ترجمه را در نظر بگیریم، زیرا مترجمان با توجه به باورهایی که به ترجمه دارند و همچنین قدرتی که در انتخاب متون و نحوه ارائه ترجمه دارند می‌توانند در معرفی ایده‌ها و گفتمان‌های جدید به جامعه نقش مهمی داشته باشند. این قضیه مخصوصاً درباره مترجمان ایران - برخلاف غرب - که نسبتاً از قدرت و اختیار کافی برای گزینش کتاب‌ها و نحوه ارائه آن‌ها برخوردار بودند صادق است. به همین دلیل بوزلین دو مسیر را برای چنین مطالعاتی در نظر می‌گیرد. یک مسیر از نظر وی منتهی به تاریخ ترجمه می‌شود و مسیر دیگر با اتخاذ روش‌های «کیفی جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی» فعالیت‌های ترجمه را در دوره معاصر بررسی می‌کند (بوزلین، ۲۰۱۱، ص. ۸). پژوهش حاضر نیز از آن دسته پژوهش‌هایی است که با مطالعه و بررسی عاملیت مترجمان و ناشران بخشی از تاریخ ترجمه را در ایران بازگو می‌کند.

اهمیت مطالعات مبتنی بر عاملیت و ارتباط آن با تاریخ نکته‌ای است که ونوتی نیز به آن اشاره کرده است. به عقیده ونوتی (۲۰۱۳) اگر درک تاریخی درستی از متنی که در فرهنگ و

^۱. Tahir-Gürçağlar

دوره‌ای خاص ترجمه شده نداشته باشیم، آنگاه درک درستی از عاملیت ترجمه نیز نمی‌توانیم داشته باشیم. نکته مهمی که بوزلین (۲۰۱۱) نیز به آن اشاره می‌کند این است که مطالعات متعددی تاکنون بر روی شخصیت‌های کلیدی در تاریخ فرهنگ، ادب و سیاست انجام شده است که از ترجمه برای اشاعه «ایده‌های جدید و گاه انقلابی، الگوهای ادبی جدید و تصاویر فرهنگی تازه» استفاده کرده‌اند. این مطالعات همچنین نشان می‌دهد عاملان ترجمه از تنوع زیادی برخوردارند: از سیاستمداران و نظامیان گرفته تا ناشران، فرهیختگان و دیگر افراد. پژوهش حاضر نیز عاملیت را هم در نهادهای ترجمه (به‌خصوص مجله کایوان و نشر صفی‌علیشاه) و هم در افرادی بررسی می‌کند که در ارتباط با این نهادها فعالیت کرده‌اند (علی‌اکبر کسمایی و برادران مشفق‌همدانی) و در ورود مباحث روان‌شناسی عمومی به ایران در چهار دهه اول ۱۳۰۰ ش نقش داشته‌اند.

۳. روش پژوهش

در تحقیق حاضر ابتدا فهرستی از تمام آثاری که در حوزه روان‌شناسی تألیف یا ترجمه شده بود و رکوردی از آن در سایت سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران^۱ و کتابخانه مجلس شورای اسلامی^۲ ثبت شده بود، تهیه گردید و سپس آثار ترجمه‌شده مشخص شدند. کتاب‌ها هم بر اساس موضوع‌های فرعی که زیرمجموعه روان‌شناسی بودند، و هم بر اساس ناشر و همین‌طور مترجم دسته‌بندی شدند. به‌علاوه فروست یا مجموعه‌هایی که ناشران نیز برای آثار ترجمه‌شده در نظر گرفته بودند نیز به‌دقت بررسی و دسته‌بندی شد. در مدارک بررسی‌شده سندی هم دیده شد که بخشنامه‌ای از فرهنگستان زبان و ادب فارسی درباره اصطلاحات جدید روان‌شناسی بود. از بین ناشران مختلف، نشر صفی‌علیشاه به دلایل زیر به‌عنوان عامل ترجمه در نظر گرفته شد:

حدود یک‌سوم آثار ترجمه‌شده به انتشارات صفی‌علیشاه تعلق داشت؛ در فروست «فن تربیت اطفال از طریق روان‌شناسی» طی شش سال، ۱۲ کتاب ترجمه کرده بود؛ دو ترجمه آن جایزه سلطنتی کتاب سال را در ۱۳۳۲ برنده شده بود؛ مترجمان آن (برادران مشفق‌همدانی و علی‌اکبر

^۱. www.nlai.ir

^۲. www.ical.ir

کسمایی) تعداد ترجمه‌های بیشتری نسبت به سایر مترجمان در این حوزه داشتند؛ نشریه *کاوین* که در تمام شماره‌های خود مطالب روان‌شناسی متعددی منتشر می‌کرد تحت لوای این انتشارات فعالیت داشت؛ بنابراین در مرحله دوم، با مراجعه به سامانه نشریات ایران (سنا)^۱ در سایت کتابخانه ملی ایران به بررسی ۱۲۳ شماره‌ای که از ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۳ از این مجله موجود بود پرداخته شد و تمام مطالبی که در حوزه روان‌شناسی در هر شماره منتشر شده بود بررسی و به لحاظ موضوعی دسته‌بندی شد. در مرحله آخر ترجمه‌های برادران مشفق همدانی و علی‌اکبر کسمایی، چه در قالب کتاب و چه در نشریه *کاوین* بررسی شد. مقدمه مترجمان در کتاب‌هایی که در دسترس قرار داشتند نیز مطالعه گردید.

این پژوهش ناگزیر محدودیت‌هایی داشته است. از جمله این محدودیت‌ها فهرست کتاب‌هایی است که ممکن است در جست‌وجوی کتابخانه ملی به هر دلیلی نیامده باشد. هرچند برای اطمینان بیشتر از نتایج، جست‌وجو هم براساس موضوع (روان‌شناسی)، هم براساس نام ناشر و هم براساس نام مترجم انجام گرفت. به‌علاوه جست‌وجو هم بدون در نظر گرفتن تاریخ، یعنی به‌طور کلی، انجام گرفت و سپس کتاب‌هایی که در بازه ۱۳۱۰ تا ۱۳۴۰ قرار می‌گرفتند جدا گردید و هم با محدود کردن تاریخ یعنی سال‌به‌سال از ۱۳۱۰ تا ۱۳۴۰ انجام شد. دومین محدودیت مشخص نبودن تاریخ برخی کتاب‌ها بود. سومین محدودیت عدم دسترسی به همه شماره‌های *کاوین* و چهارمین، عدم دسترسی به همه نسخه‌های کتب ترجمه‌شده بوده است. درعین حال نگارنده تلاش کرده است با گردآوری اطلاعات از منابع مختلف و افزایش بازه زمانی مورد بررسی از تأثیر منفی این محدودیت‌ها بکاهد.

^۱. www.sana.nlai.ir

۴. یافته‌ها

۴.۱. کتاب‌های ترجمه‌شده طی چهار دهه نخست ۱۳۰۰ ش

جهت روشن‌تر شدن زمینه و شرایط نشر لازم است ابتدا کل کتاب‌هایی که در ایران طی این چهل سال در حوزه روان‌شناسی اعم از تألیف و ترجمه چاپ شده‌اند بررسی شود تا دیدی کلی از وضعیت کتاب‌های ترجمه‌شده در این حوزه به دست دهد و سپس در بخش‌های بعدی جداگانه به سهم انتشارات صفی‌علیشاه، مجله کاوایان و مترجمان مدنظر پرداخته می‌شود.

جدول ۱. تعداد کتاب‌های تألیفی و ترجمه‌ای در چهار دهه

کتاب‌های چاپ‌شده در حوزه روان‌شناسی ۱۳۰۰-۱۳۴۰	آثار ترجمه‌شده در حوزه روان‌شناسی ۱۳۰۰-۱۳۴۰	آثار ترجمه‌شده در حوزه روان‌شناسی نشر صفی‌علیشاه	عمده‌ترین موضوع روان‌شناسی در کتاب‌های ترجمه‌شده
۹۶	۵۸	۲۷	حوزه کودکان (۲۷ عدد)

همان‌طور که در **جدول ۱** ملاحظه می‌شود، بررسی فهرست کتاب‌های چاپ‌شده در حوزه روان‌شناسی از ۱۳۰۰ تا ۱۳۴۰ نشان می‌دهد، از ۹۶ کتاب چاپ‌شده در حوزه روان‌شناسی، ۵۸ کتاب ترجمه‌شده هستند که برخی از آن‌ها همچون *دوست‌یابی اثر دیل کارنگی* طی دو سال به چاپ هفتم رسیده است. به‌علاوه نتیجه بررسی‌ها نشان داد حدود نیمی از این آثار ترجمه‌شده (۲۷ عدد) به حوزه کودکان اختصاص دارد که خود اهمیت توجه به «روان» کودکان در آن زمان را می‌رساند. بقیه کتاب‌ها حوزه رفتارهای فردی، آداب معاشرت، زندگی زناشویی و زندگی اجتماعی بزرگسالان را دربرمی‌گیرد. دسته‌بندی حوزه‌ها بر اساس موضوع اصلی کتاب که در فهرست نویسی کتابخانه ملی لحاظ شده است صورت گرفته است؛ بنابراین در صورت همپوشانی دو حوزه موضوع اصلی کتاب ملاک دسته‌بندی بوده است. بیشترین تعداد ترجمه در سال‌های ۱۳۳۳ و ۱۳۳۶ هرکدام، با تعداد ۷ ترجمه است. البته چهار کتاب بدون تاریخ بودند که با توجه

به فروست آن‌ها یعنی، «فن تربیت اطفال از طریق روان‌شناسی»، محدوده چاپ آن‌ها بین ۱۳۳۳ تا ۱۳۳۹ در انتشارات صفی‌علیشاه قرار می‌گیرد؛ چون این فروست مختص نشر صفی‌علیشاه بوده است.

در بین اسناد و کتاب‌های بررسی‌شده در کتابخانه ملی به سندی با شناسه ۱۰۶۷۱/۲۴۰ برمی‌خوریم متعلق به سال ۱۳۱۹ با عنوان «بخش‌نامه در مورد کاربرد اصطلاحات جدید روان‌شناسی». این بخش‌نامه که در چهار صفحه تنظیم شده است طبق مصوبه فرهنگستان است و نشان می‌دهد فراگیری مباحث روان‌شناسی عمومی و آثار ترجمه‌شده در این موضوع به حدی بوده است که فرهنگستان زبان و ادب فارسی لازم دیده است بخش‌نامه‌ای در این خصوص تنظیم کند. البته پیش از این، شجره (۱۳۱۴، ص. ۲۸۵)، در مقدمه مقاله‌ای تحت عنوان «اصطلاحات علم روان‌شناسی» مجله مهر بر رونق این علم تأکید و به ورود اصطلاحات آن از زبان‌های اروپایی و مشکلات معادل‌یابی آن‌ها در فارسی اشاره می‌کند:

... ازین‌رو اغلب اصطلاحات این علم از السنه اروپایی در زبان ما وارد می‌شود ولی با ترجمه‌های مختلف و این مسئله برای آن‌ها که آشنا به این علم شریف هستند اغلب تولید اشکالات عجیبی می‌کند ازین‌رو در نظر گرفتم ذیلاً قسمتی از این اصطلاحات که یکی از فضالی مصر در مجله المقطف نوشته با ترجمه فارسی آن بنویسم.

ضمناً لازم است متذکر شوم ترجمه‌هایی را بیشتر موردتوجه قرار خواهم داد که به اصل معنی نزدیک‌تر باشد و برای روشن شدن موضوع اصلاحات را به سه زبان: انگلیسی، عربی، و فارسی متداول امروز خواهم نوشت تا خوانندگان آشنا به این علم بدانند چه کلمه فرنگی است که ترجمه کرده‌ام.

۴. ۱. ۱. مجموعه‌سازی

آنچه در بررسی کتاب‌های ترجمه‌شده طی سی سال مشخص شد، ایجاد مجموعه‌هایی در حوزه روان‌شناسی بود که برخی از انتشارات دست به انجام آن زده‌اند. از جمله صفی‌علیشاه در همکاری با مؤسسه فرانکلین، در ۱۳۳۳ دست به انتشار فروست «فن تربیت اطفال از طریق روان‌شناسی» زده است که تا ۱۳۳۹ رقم آن به ۱۲ عدد رسید. بالای عنوان روی جلد این مجموعه کتاب عبارت «برای پدران، مادران و آموزگاران» قید شده است. همچنین شرکت مطبوعاتی سپهر مجموعه «روان‌شناسی به زبان ساده» را از ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۳ منتشر کرد که طی پنج سال به تعداد ۸ عدد رسید. کانون معرفت نیز در همکاری با مؤسسه فرانکلین «مجموعه برای آینده بهتر» را از ۱۳۳۸

تا ۱۳۳۹ منتشر کرد که طی یک سال به ۶ عدد رسید. ایجاد دست‌کم سه مجموعه روان‌شناسی طی شش سال (۱۳۳۳-۱۳۳۹) خود نشان‌دهنده هم‌نیاز جامعه و هم‌افزایش مخاطبان این حوزه در آن زمان بوده است.

۴.۲. انتشارات صفی‌علیشاه و برادران مشفق همدانی

از بین همه ناشرانی که به چاپ آثار روان‌شناسی طی سی سال پرداختند، انتشارات صفی‌علیشاه با بیشترین آثار ترجمه‌شده، یعنی ۱۹ عدد (بدون احتساب چاپ‌های مجدد)، در صدر قرار دارد. ربیع مشفق همدانی این انتشارات را در ۱۳۲۸ به کمک برادران خود در میدان بهارستان تأسیس کرد (محبوب، ۱۳۷۰؛ مشفق همدانی، ۱۳۷۰). مشفق همدانی (۱۳۷۰، ص. ۲۶۰) تأسیس مجله را از آرزوهای خود برشمرده تا بتواند برای نشر افکار خود «مجله‌ای جامع، زیبا، متنوع و مردم‌پسند، از قبیل پاری ماچ فرانسه و یا (لایف) و یا (تایمز) و (نیوزویک) آمریکا باشد». ناگفته نماند که این انتشارات بسیاری از این آثار را با همکاری با مؤسسه فرانکلین ترجمه و چاپ کرده است. امتیاز دیگری که انتشارات صفی‌علیشاه نسبت به دیگر انتشاراتی که در آن دوره کتاب‌های روان‌شناسی چاپ می‌کردند - از جمله ابن‌سینا، کانون معرفت، مؤسسه روان‌شناسی، ... - این است که این انتشارات مجله‌ای با عنوان «کاوایان» را نیز راه‌اندازی کرده بود که بخش قابل‌توجهی از مطالب آن در باب روان‌شناسی عمومی و عمدتاً مطالب ترجمه‌شده بود. به‌علاوه دو ترجمه از این انتشارات در حوزه روان‌شناسی جایزه سلطنتی کتاب سال را در ۱۳۳۲ برنده شدند: یکی کتاب روان‌شناسی برای همه، نوشته ادوارد استرکر و همکاران، ترجمه ربیع مشفق همدانی (محبوب، ۱۳۷۰) و دیگری کتاب آیین کامیابی اثر دیل کارنگی با ترجمه علی‌اکبر کسمایی (دل‌زنده‌روی، ۱۴۰۱).

برادران مشفق همدانی (ربیع، یحیی و مرتضی) هر سه در ترجمه کتب روان‌شناسی نقش بسزایی داشتند؛ هرچند ربیع بیش از دو برادر دیگر در این زمینه ترجمه کرده است و حدوداً نیمی از آثارش ترجمه‌آثاری در این حوزه است. محبوب (۱۳۷۰، ص. ۹)، نیز از «کارنامه پربار» ربیع «در زمینه کتاب‌های تربیتی و روان‌شناسی» سخن می‌گوید. در واقع ترجمه چنین آثاری صرفاً کار ترجمه‌ای نبوده بلکه آن‌طور که از مقدمه ترجمه‌هایشان برمی‌آید دغدغه این کار را

داشته‌اند. برای مثال ربیع مشفق همدانی در مقدمه‌ای که بر چاپ اول ترجمه روان‌شناسی برای همه، نگاشته است، ترجمه چنین کتابی را آرزوی دیرینه خود بیان کرده است و انتخاب این کتاب را پس از مطالعه چندین کتاب در این حوزه، برگزیده چون به «بهداشت روحی و تأمین سلامتی ذهن» اهمیت بیشتری می‌داده است (مشفق همدانی، ۱۳۳۲، ص. ۵):

یکی از آرزوهای من که در دوران خدمات مطبوعاتی خود کوشیده‌ام آثار سودمند و عام‌المنفعه‌ای را در معرض استفاده هم‌میهنان عزیزم قرار دهم آن بود که روزی بتوانم کتاب روان‌شناسی جامعی مشتمل بر آخرین و دقیق‌ترین اکتشافات این علم پربرکت که به درد همه طبقات اعم از استاد و دانشجو و مرد و زن و پیر و جوان بخورد و مخصوصاً آزرده‌گان و شکست‌خورده‌گان و نومیدان و بدبینان را در علم به علل ناکامی‌ها و مشکلات خویش و یافتن راه رفع این علل کمک نماید، ترجمه نموده و در اختیار علاقه‌مندان به این علم گرانها قرار دهم. متأسفانه اشتغالات و گرفتاری‌های فراوان و به‌خصوص مسئولیت سنگین روزنامه‌نگاری مرا از نیل به این آرزو بازمی‌داشت تا اینکه اخیراً فرصت مناسبی به دست آمد و جداً برای رسیدن به این مقصود دامن همت به کمر زدم و به مطالعه دقیق آخرین و تازه‌ترین آثاری که درباره روان‌شناسی به زبان‌های انگلیسی و فرانسوی به رشته تحریر کشیده شده است پرداختم و از میان آن‌ها مخصوصاً کتاب‌هایی را برای اقتباس برگزیدم که به بهداشت روحی و تأمین سلامتی ذهن کمک فراوان می‌کنند و درعین حال آخرین پیشرفت‌های روان‌شناسی را از نظر خواننده می‌گذرانند. اگرچه کشور ما تا اندازه‌ای مردم به لزوم توجه به بدن خویش و فواید بیشمار ورزش پی برده‌اند لکن کمتر کسی است که بداند در تأمین سعادت انسان امروزی ذهن به‌مراتب پیش از بدن مؤثر است. کمتر کسی است این حقیقت را تصدیق کند بهترین و سالم‌ترین و زیباترین بدن هرگاه تحت فرمان ذهن متعادل و سالمی قرار نداشته باشد پیش‌پیشی ارزش ندارد. کمتر کسی است این حقیقت را تصدیق کند هدف بهداشت روان به‌مراتب از مقصود بهداشت بدن عالی‌تر و بالاتر است زیرا تنها در پرتو بهداشت روح است که می‌توان بر غرایز و امیال و عواطف چیره شد و چند صباحی زندگی را به شادکامی به سر برد و هم برای خود و خانواده خویش مفید بود و هم برای اجتماع.

شک ندارم که مطالعه این کتاب در شناسایی هر شخصی به خودش و در روشن کردن بسیاری از اسرار ذهن آدمی و تشریح چگونگی کار و فعالیت آن بسیار سودمند خواهد بود و در اصلاح و تکمیل شخصیت آدمی اثر فراوان خواهد داشت امیدوارم هم‌میهنان با دقت کامل آن را مطالعه نمایند و درمان بسیاری از دردهای خود را در آن بیابند و در نتیجه [...] به جامعه سود بیشتری برسانند.

در مقدمه چاپ دوم این کتاب مشفق همدانی به استقبال بی‌نظیر مردم از کتاب و نایاب شدن آن ظرف کمتر از یک ماه اشاره می‌کند و آن را «حیرت‌انگیز» می‌داند. او این امر را «بهترین گواه بر ترقی سطح فرهنگ ایران و علم ایرانیان به اهمیت و ارزش روزافزون روان‌شناسی» می‌داند

(مشفق همدانی، ۱۳۳۲، ص. ۷). این نکته نشان می‌دهد که تلاش نهادها و مؤسسات و عاملان فرهنگی در اشاعه علم جدید روان‌شناسی در ایران به ثمر رسیده است.

پیش‌تر اشاره کردیم که بوزلین از مطالعات متعددی یاد می‌کند که از ترجمه برای اشاعه «ایده‌های جدید و گاه انقلابی، الگوهای ادبی جدید و تصاویر فرهنگی تازه» استفاده شده است. به همین ترتیب، به نظر می‌رسد مرتضی مشفق همدانی نیز در مقدمه چاپ سوم کتاب *مدرسه و اجتماع*، استفاده از ترجمه در اشاعه دیدگاه «انقلابی» جان دیویی در حوزه تعلیم و تربیت و همچنین آمادگی برای «ایجاد یک انقلاب عمیق در کلیه شئون تعلیم و تربیت ایران» را به دلیل استقبال زیاد مردم از اثر ترجمه‌شده در ۱۳۲۷ عاملی اساسی می‌داند. ترجمه این کتاب پس از چند ماه در هزاران نسخه تجدید چاپ شده است (مشفق همدانی، ۱۳۴۳، ص. ۴).

۴. ۳. مجله کاویان

مجلات متعددی در چهار دهه نخست ۱۳۰۰ به چاپ و نشر مقالات روان‌شناسی می‌پرداختند از جمله مجله فرهنگ اصفهان، مجله تعلیم و تربیت/آموزش و پرورش، مجله دانشکده و مجله مهر^۱. مجله کاویان از این حیث که با انتشارات صفی‌علیشاه، که خود و مترجمانش نقش فعالی در ترجمه و چاپ کتب و مقالات حوزه روان‌شناسی داشتند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. کاویان از ۱۳۲۸ توسط انتشارات صفی‌علیشاه به مدیرمسئولی و صاحب‌امتیازی یحیی مشفق همدانی در تهران منتشر شد. اخذ مجوز مجله به دست ربیع مشفق همدانی، برادر یحیی و از بنیان‌گذاران و مترجمان پرکار انتشارات صفی‌علیشاه، صورت گرفت (مشفق همدانی، ص. ۲۶۱). این مجله به صورت هفتگی و منظم منتشر می‌شد و شماره اول آن در ۱۹ آبان ۱۳۲۸ روانه بازار شد (صدری طباطبایی، ۱۳۷۸). انتشار مجله تا ۱۳۳۳ ادامه داشت و در مجموع ۱۳۵ شماره از

^۱. نمونه مقالات حوزه روان‌شناسی در این مجلات:

احتیاجات کودک از لحاظ روان‌شناسی، فرهنگ اصفهان، بهمن ۱۳۳۵، ش ۱۳، صص ۲۸-۳۰.

اهمیت فن روان‌شناسی برای تعلیم و تربیت، مجله تعلیم و تربیت، آبان ۱۳۱۶، ش ۷، صص ۴۳۳-۴۴۶.

معلم در مقابل تحولات روان‌شناسی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، تیر ۱۳۳۹، ش ۷، صص ۴.

این مجله منتشر شد. به نقل از **صدری طباطبایی (۱۳۷۸)**، نوع و روش مجله، سیاسی، اجتماعی، خبری و ادبی بود. دلیل توقف فعالیت این نشریه، حمایت از دولت مصدق بود که مخالفان وی پس از کودتای ۱۳۳۲، دفتر مجله را به آتش کشیدند. البته به نقل از وبسایت دوریم^۱، مشفق همدانی پس از چهار سال دوری از وطن در ۱۳۳۸ به ایران بازگشت و طی دو سال اقامت در ایران مجله کاویان را مجدد بازگشایی کرد. به‌طورکلی، به‌زعم **برزین (۱۳۴۴، ص. ۵۰)**، هدف اصلی مجله‌های هفتگی، عمدتاً «سرگرمی و گذراندن وقت» بوده است و اهداف سیاسی و اجتماعی در اولویت بعدی قرار می‌گرفته‌اند. طبق بررسی **برزین (۱۳۴۴، ص. ۵۳)**، منابع ترجمه‌ای مجلات هفتگی، که بعضاً بین مجلات مختلف مشترک بوده است، مجله‌هایی بوده است که «هر هفته از اروپا و آمریکا» می‌رسیده است.

جدای از گرایش سیاسی مجله کاویان، سهم عمده‌ای از مطالب مجله به موضوع روان‌شناسی عمومی اختصاص یافته است که در همه شماره‌ها دیده می‌شود. از تعداد ۱۲۳ شماره‌ای که در سامانه نشریات ایران (سنا) در سایت کتابخانه ملی بررسی شد، پس از مطالعه محتوا، مشخص گردید مطالب حوزه روان‌شناسی عمومی تحت عناوین مختلفی در ستون‌های مشخصی به شرح زیر منتشر می‌شدند: ستون «ما و زناشویی» (۴۱ شماره)، ستون «آیین افکار شما» (۸ شماره)، ستون «خودت را بشناس» (۹ شماره)، ستون «از چه مشکلی رنج می‌بری/ پرسش و پاسخ/ کاویان پاسخ می‌دهد» (۸۳ شماره). البته همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد ما در این تحقیق به تمام شماره‌های کاویان دسترسی نداشتیم. مجله کاویان به‌صورت هفتگی و منظم منتشر می‌شده است اما در سامانه سنا همین تعداد ۱۲۳ شماره موجود است. بدیهی است تعداد مقالات روان‌شناسی بیش از یافته‌های این پژوهش است.

در ستون «از چه مشکلی رنج می‌بری؟» که بعداً با دو عنوان دیگر در کاویان منتشر می‌شد، خوانندگان با ارسال نامه مشکلات خود را با مجله در میان می‌گذاشتند و یکی از نویسندگان مبرز و روان‌شناس مجله در صورتی که مشکل اجتماعی بود به آن‌ها پاسخ می‌داد.

^۱. www.7dorim.com

همچنین مقاله‌های مختلف روان‌شناسی تحت عناوین مختلفی چون عناوین زیر منتشر می‌شدند: «یک بحث شیرین روان‌شناسی»، «اقتباس آراء»، «به قلم روان‌شناس»، «از بهترین مقالات دیل کارنگی»، «روان‌شناسی در خدمت بشر»، «موفقیت در زندگی». مطالب در باب موفقیت در زندگی و رفتارهای اجتماعی در ۱۷ شماره، عمدتاً برگرفته از مجله ریدرز دیجست^۱ و نتایج تحقیقات روان‌شناسان آمریکایی همچون دیل کارنگی، دکتر والتر ودوارد یا مجله پاری ماچ^۲ بودند، در کاویان منتشر شدند.

بررسی مطالب منتشرشده در باب روان‌شناسی در مجله کاویان نشان می‌دهد از ۱۷۱ مطلبی که در باب روان‌شناسی در کاویان منتشر شده است، در ۳۳ مورد از لفظ «روان‌شناس» یا «روان‌شناسی» در عناوین اصلی و فرعی مقاله‌ها استفاده شده است. به نظر می‌رسد این امر به منظور مهر تأییدی بر مطالب مندرج در مجله و جلب اعتماد خوانندگان صورت گرفته است؛ به عبارت دیگر، به نظر می‌رسد تکرار کلمه «روان‌شناس / روان‌شناسی» در جهت اعتباربخشی به مطالب ارائه‌شده در مطالب مجله و البته احتمالاً نشان‌دهنده رواج این لفظ میان خوانندگان است. البته نویسندگان/ مترجمان مطالب روان‌شناسی از راه‌های دیگری نیز چون قید کردن نام نویسنده یا مجله یا انجمن/ مؤسسه (روان‌شناسی) نیز در تأیید مطالب مندرج در مجله استفاده کرده‌اند. برای مثال در شماره ۲۶ (۱۷۸) مورخ ۳۱ اردیبهشت ۱۳۳۲ در ستون «موفقیت در زندگی» زیر عنوان اصلی «چرا من همیشه بدبخت هستم؟» (که در نگاه اول عنوانی عامه‌پسند است) آمده است: «روان‌شناس آمریکایی رابرت سکیگر»؛ یا در شماره ۲۲ (۱۷۴) مورخ ۳ اردیبهشت ۱۳۳۲، در ستون «ما و زناشویی» زیر عنوان اصلی «مشکل غامض مادرزن و مادرشوهر را چگونه باید حل کرد؟» آمده است: «ترجمه مقاله‌ای از دانشمند روان‌شناس آمریکایی». نمونه دیگر در شماره ۱۷ (۱۰۹) کاویان مورخ ۱۵ اسفند ۱۳۳۰، ص ۹ در عنوان اصلی آمده است: «یک بحث مهم روان‌شناسی به قلم دکتر کرونین» و در عنوان فرعی آمده است: «چگونه بر ترس و بیم از شکست فائق آییم؟». همچنین در ص ۱۷ شماره ۶ (۱۰۹) مورخ ۲۸ آذر ۱۳۳۰ در ستون «به قلم روان‌شناس»، در عنوان اصلی آمده است: «بیماری روحی مثل خوره بدن را می‌خورد.» و بعد از

^۱. Reader's Digest

^۲. Paris Match

آن در دو عنوان فرعی به ترتیب آمده است: «اگر هیچ دکتری نتوانست درد شما را دوا کند نزد روان‌شناس بروید»، «چند نمونه از امراض بدنی که سرمنشأ آن بحران‌های روحی بوده است». در ستون «بحث‌های شیرین روان‌شناسی» بعد از عنوان اصلی آمده است: «راه‌های جدیدی که روان‌شناسان برای علاج عصبانیت پیشنهاد می‌کنند».

نکته دیگری که بررسی مطالب حوزه روان‌شناسی در مجله *کاوایان* نشان می‌دهد، این است که به نظر می‌رسد روابط زنان و مردان (زن و شوهر) و مسئله ازدواج از اهمیت بیشتری برخوردار بوده است. نویسندگان مجله در تلاش بودند تا با طرح مسائل مختلف بین زن و شوهر، به استحکام بیشتر روابط زنان و شوهران کمک کنند. این مطالب در ستون‌های مختلف با عناوین مختلفی از جمله «ما و زناشویی» ارائه می‌شدند و در آن‌ها از داستان‌های روان‌شناسی و تست‌های برگرفته از آخرین تحقیقات در غرب (عمدتاً آمریکا) با عنوان «مسابقات بین‌المللی کاویان» در کنار مقاله‌های دیگر بهره می‌جستند. برای مثال در ص ۵ شماره ۵۵ مورخ ۹ آذر ۱۳۲۹، در ستون «آینه افکار شما» به موضوع «قهر و آشتی زن و شوهر» از زبان «روان‌شناس معروف لارنس گولد» می‌پردازد. یا در ص ۱۵ شماره ۴۴ (۹۵) مورخ ۲۱ شهریور ۱۳۳۰، آمده است: «روان‌شناسی تحلیلی به مشکلات زندگی پاسخ می‌دهد؛ چگونه زن می‌تواند شوهرش را به قتل و جنایت بکشد؛ مسائلی که مطالعه آن مخصوصاً برای پسران و دختران جوان ضرورت دارد». یا در ص ۸ شماره ۱۵۱ مورخ ۱۵ آبان ۱۳۳۱، در ستون «روان‌شناسی در خدمت بشر» ترجمه مقاله‌ای از الکساندر مارگون با عنوان زیر آمده است: «عشق زیر ذره‌بین؛ چگونه از عواطف و احساسات کاذب در امان باشیم؟».

توجه به رفتارهای اجتماعی و شخصیت فردی از اولویت دوم مطالب روان‌شناسی در *کاوایان* است. تست‌های روان‌شناسی که برگرفته از نتایج تحقیقاتی مؤسسات روان‌شناسی آمریکاست در شماره‌های متعدد *کاوایان* خوانندگان را به خودشناسی ترغیب می‌کند. ستون «خودت را بشناس» در ۷ شماره (۱۳۲۹-۱۳۳۰) تست‌های مختلف خودشناسی را به همراه امتیازات آن‌ها در دسترس خوانندگان قرار می‌داد.

به علاوه بررسی دقیق‌تر مطالبی از این دست نشان می‌دهد که *کاویان* در تلاش بوده همراه با دیگر نقاط دنیا در بحث روان‌شناسی پیش رود به طوری که در ۱۳۳۰ در شماره ۳۱ (۹۱)، ص ۱۱ در بخش «ما و زناشویی» اعلانی می‌آید که نشان می‌دهد از چند/یک (؟) شماره قبل (که در سنا موجود نیست)، بخشی را با عنوان «مسابقه بین‌المللی کاویان» ایجاد کرده است. توضیحات این اعلان به شرح زیر است:

بسیار جای خوشوقتی است که این مسابقه بین‌المللی که در سرتاسر جهان با استقبال شایان مواجه شده است در ایران مورد توجه کامل خوانندگان کاویان و سایر طبقات مردم واقع شده و تاکنون پاسخ‌های بی‌شماری به اداره مجله رسیده است که به ترتیب وصول پاسخ‌ها و در حدود گنجایش صفحات مجله برای به دست آوردن آمار حقیقی یادداشت می‌کنیم.

ظاهراً این مسابقه موضوعی اجتماعی را (آزادی زنان و مردان پس از ازدواج) مطرح کرده و نظر خوانندگان را جویا شده است، خوانندگان با ارسال نظرات و عکس خود به دفتر مجله، در این مسابقه شرکت می‌کردند و به سه نفر اول جایزه اهدا می‌شده است. در هر کشور مجله یا بنگاهی مسئولیت برگزاری آن را پذیرفته است و در ایران مجله *کاویان* عهده‌دار برگزاری این مسابقه شده است:

این موضوع از طرف چند مجله معروف و چند بنگاه آمار در سراسر دنیا به مسابقه گذارده شده و در ایران این مأموریت را برای جمع‌آوری آراء ملت ایران، مجله *کاویان* قبول کرده است.

مجله *کاویان* به شرکت‌کنندگان در این مسابقه سه جایزه که جایزه اول آن سیصد جلد کتاب از نشریات بنگاه صفی‌علیشاه است، به حکم قرعه تسلیم می‌کند. در این صفحه چند نمونه از جواب‌های واصله را مطالعه خواهید کرد.

جواب‌های واصله تا شماره ۵۰ (۹۱) به صورت انتخابی و خلاصه در همین ستون «ما و زناشویی» به چاپ رسیده است.

همچنین در این مجله در دو شماره ۴۰ (۱۹۲) و ۴۶ (۱۹۴) در ۱۳۳۲، کتاب *روان‌شناسی برای همه*، نوشته ادوارد استرکر، کنت آپل و جون آپل با ترجمه مرتضی/ربیع مشفق همدانی، انتشارات صفی‌علیشاه، تبلیغ شده است. در تبلیغ آمده است: «کتابی که سال گذشته ۱۶ بار در آمریکا چاپ شده است. نتیجه مطالعه سه روان‌شناس معروف دنیا.»

آنچه از مجموع مطالب بالا حاصل می‌شود این است که برادران مشفق همدانی، نشر صفی‌علیشاه و مجله کاوایان در کنار عوامل دیگر در جامعه، نقش بسزایی در معرفی روان‌شناسی عمومی به مردم ایفا کرده‌اند. تنوع مطالب ترجمه‌شده در حوزه روان‌شناسی تحت عناوین و ستون‌های مختلف در مجله، به‌علاوه کتاب‌های مختلف این حوزه در نشر صفی‌علیشاه اهمیت نقش نهادها و افراد را در معرفی علمی جدید به کشور نشان می‌دهد.

۴.۴. علی‌اکبر کسمایی

علی‌اکبر کسمایی (۱۲۹۹-۱۳۷۲) مترجم، نویسنده و روزنامه‌نگار بود. وی که تحصیلات تکمیلی خود را در رشته روزنامه‌نگاری گذرانده بود، نویسندگی را با کار در روزنامه «امید» آغاز کرد و مدتی سردبیر مجله‌های مختلف چون «صبا» و «وحید» بود و با روزنامه «اطلاعات» نزدیک به پنجاه سال همکاری کرد. کسمایی به زبان‌های فرانسوی، انگلیسی و عربی مسلط بود و علاوه بر تألیفاتش تعدادی کتاب نیز ترجمه کرده است (ایرنا، ۱۳۹۸). نگاهی به فعالیت‌های مطبوعاتی و رادیویی کسمایی و مقدمه وی بر ترجمه کتاب آیین کامیابی، نشان می‌دهد او از جمله مترجمانی بوده است که دغدغه‌مند آگاهی‌بخشی و ارتقای اخلاق فردی و اجتماعی مردم بوده است. همکاری وی در تهیه مطالبی در خصوص روان‌شناسی برای مطبوعات هفتگی همچون کاوایان و همچنین برنامه رادیویی «روان‌شناسی برای مردم» در «رادیو تهران» گواه این نکته است. کسمایی (۱۳۳۲، ص. ۶) در مقدمه آیین کامیابی معترف است از فواید مطالب روان‌شناسی در زندگی شخصی خود بسیار بهره برده است:

یکی از کوشش‌های من در کار با مطبوعات هفتگی و ماهانه همواره ترجمه و جمع‌آوری این قبیل مطالب مفید بوده است که در زندگانی خود همیشه از آن استفاده کرده‌ام و به‌جرت می‌توانم بگویم اگر توفیق‌هایی در زندگی به دست آورده باشم، تا اندازه زیادی مرهون همین مطالعات هستم و از این رو بود که همیشه آرزو داشتم که مجموعه‌ای از آن را به شکل کتابی تدوین کنم تا شاید دیگران نیز از نتایج مفید آن برخوردار شوند.

علاوه بر این، عبارت «ترجمه و تألیف» که در تعدادی از ترجمه‌های وی به چشم می‌خورد روحیه پژوهشگری کسمایی را نشان می‌دهد. این روحیه پژوهشگری را در تهیه مطالب برای

مجله کاوایان نیز مشاهده می‌کنیم. در شماره ۲۲ (۱۲۴) کاوایان مورخ ۲۸ فروردین ۱۳۳۱، ص ۱۱، در آغاز مقاله «بزرگان جهان راه خوشبختی را به شما نشان می‌دهند» چنین نوشته است:

شاید اغراق نباشد اگر ادعا کنیم که برای تنظیم چنین مقاله‌ای مراجعه به صدها کتاب هم کم است، زیرا راه و رسم زندگی را از نظر بزرگان جهان پیدا کردن کار دشواری است که ماه‌ها تحقیق لازم دارد و تازه به این سادگی و این قدر قابل انطباق با زندگی در آوردن آن نیز کار آسانی نیست. این نسخه گرانهای خوشبختی را همیشه در خاطر داشته باشید و بدانید خلاصه چندین عمر تجربه در این مقاله کوچک گرد آمده است.

در صفحه ۱۲، شماره ۵۱ (۹۲) مورخ ۹ آبان ۱۳۳۰، مقاله‌ای را با عنوان «دختران بی‌شوهر... و شوهر ایده‌آلی!» ترجمه کرده است که در عنوان فرعی آن آورده است: «روانشناسان راز بی‌شوهر ماندن دختران و زنان را کشف کرده‌اند. این مقاله عصاره نظریات آنان در این باره است. آیا زنان زشت و مسن هم شانس ازدواج دارند؟»

کتاب آیین کامیابی نیز مشتمل بر مجموعه مقالاتی است که بخشی از آن به گفته خود مترجم خلاصه مباحث مختلف در حوزه روان‌شناسی است:

گفتارهایی است که چندین سال در «رادیو تهران» در برنامه «روانشناسی برای مردم» ایراد کرده است که خود مبتنی بر ترجمه از مقالات مختلف در حوزه روان‌شناسی عمومی بوده است. بخش دیگر کتاب نیز مقاله‌هایی از دیل کارنگی «و دیگر روان‌شناسان نامی جهان معاصر به‌عنوان روان‌شناسی در خدمت بشر» در مجله کاوایان چاپ شده است. (۱۳۳۲، ص. ۶)

در مجموع از ۱۲۳ شماره کاوایان که بررسی شد، کسمایی ۳۴ مطلب در حوزه روان‌شناسی در این نشریه به چاپ رسانده بود که ۳۱ عدد آن ترجمه است. او بخشی با عنوان «روانشناسی در خدمت بشر» ایجاد کرده بود که ترجمه مقاله‌های روان‌شناسان معروف یا بخشی از کتاب آن‌ها را در این بخش ارائه می‌داد.

بی‌تردید حرفه روزنامه‌نگاری و کار در رادیو که مستلزم برقراری ارتباط با خواننده/مخاطب و تأثیر بر وی است بر نشر ترجمه کسمایی مؤثر بوده است. بررسی و مقابله ترجمه وی در این کتاب نشان می‌دهد که کسمایی در کسوت مترجم کاملاً به کارکرد این نوع متون واقف بوده است. کسمایی خود این متون را «روانشناسی ساده و عملی» می‌خواند؛ به همین دلیل نثری را

هم که در ترجمه این کتاب و مقالاتی از این دست در پی گرفته است نثری است ساده و روان که خواننده بتواند آن را به راحتی درک و بدان عمل کند. تغییراتی که در متن ایجاد کرده است از تغییر عنوان و حتی در برخی موارد تغییر اسامی خاص و تبدیل آن‌ها به اسامی فارسی، حذف برخی جزئیات و تلاش در رساندن اهم مطلب بیانگر هدفی است که کسمایی به دنبال آن بوده است. کسمایی در مقدمه چاپ چهارم *آیین کامیابی* که بیش از بیست مقاله جدید به آن افزوده است، علاوه بر ارائه تعریفی از علم روان‌شناسی و قدمت پنجاه‌ساله آن در غرب، در خصوص استقبال خوانندگان می‌گوید:

در طی چهار سال، این چهارمین بار است که این کتاب در جامه تازه‌تری به دست شما می‌رسد. دو سال پیش بعد از اصابت یکی از جایزه‌های بهترین کتاب سال ۱۳۳۲ به چاپ دوم «آیین کامیابی» چاپ سوم آن را شروع کردیم زیرا بلافاصله کمبود نسخه‌های چاپ دوم در مقابل تقاضای روزافزون خوانندگان احساس می‌شد. این بود که چاپ سوم آن به فاصله چند ماه منتشر گردید و اینک خوشوقتم که چاپ چهارم آن را با تجدیدنظر کامل و افزودن قریب بیست مقاله تازه به مطالب آن بدین‌گونه تقدیم خواستاران این کتاب می‌کنیم.

تلاش و سابقه کسمایی در ترجمه مطالب و آثار مختلف روان‌شناسی در جهت آشنا کردن مردم با مسائل مختلف این حوزه، از طریق رسانه‌های مختلف (کتاب، مجله و رادیو) عاملیت او را در زمینه‌سازی برای ورود این علم به ایران قابل ملاحظه می‌سازد.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

بررسی عاملیت ترجمه به‌عنوان عامل زمینه‌ساز ورود علم روان‌شناسی در ایران و سپس به‌عنوان رشته دانشگاهی در دانشگاه تهران، مستلزم بررسی گسترده افراد و نهادهایی است که در این زمینه فعالیت داشته‌اند. عمدتاً از دهه سی و چهل شمسی به‌عنوان دوران طلایی ترجمه در تاریخ ترجمه ایران یاد می‌شود. ارتباط آزاد با کشورهای اروپایی و آمریکایی، ترجمه از این کشورها را به مراتب تسهیل می‌کرده است. در خصوص روان‌شناسی عمومی، نکته حائز اهمیت این است که عاملان ورود این حوزه به ایران از تمایز آن با آنچه در تاریخ روان‌شناسی ایران به «علم‌النفس» یاد شده است آگاه بوده‌اند و تلاش می‌کرده‌اند این تمایز را برای خوانندگان نیز روشن سازند و همواره بر رونق این رشته در کشورهای اروپایی و آمریکایی تأکید می‌کرده‌اند. طبق نظر *بوزلین*

(۲۰۱۱)، که عامل ترجمه را دارای قدرت تأثیرگذاری و ایجاد تغییرات اجتماعی می‌داند، از یافته‌های این مقاله می‌توان نتیجه گرفت، ناشران چه با ترجمه آثار روان‌شناسی و چه با ایجاد فروست‌های روان‌شناسی هدف خاصی را دنبال می‌کنند و آن ترویج این علم در میان هم مردم عادی و هم متخصصان آموزش و پرورش و کادر درمانی کشور است. به علاوه به طور خاص مشخص گردید نهادی مثل انتشارات صفی‌علیشاه، مترجمان آن (به خصوص برادران مشفق همدانی و کسمایی) و مجله کاوایان تا چه اندازه با هدف آشنا ساختن مردم با علم روان‌شناسی جدید تلاش کرده‌اند با چاپ کتب و مقالات متعدد در این حوزه و اتخاذ سبکی روان و قابل فهم در ترجمه این آثار، زمینه ورود این علم را به صورت رشته دانشگاهی در کنار عوامل دیگر مهیا سازند. تنوع مطالب ترجمه شده در حوزه روان‌شناسی تحت عناوین و ستون‌های مختلف در مجله، به علاوه کتاب‌های مختلف این حوزه در نشر صفی‌علیشاه اهمیت نقش نهادها و افراد را در معرفی علمی جدید به کشور نشان می‌دهد. بررسی مقدمه‌های مترجمان در این انتشارات نشان می‌دهد از منظر بوزلین (۲۰۱۱) عاملان/کارگزاران این انتشارات در واقع از ترجمه برای اشاعه «ایده‌های جدید و گاه انقلابی، الگوهای ادبی جدید و تصاویر فرهنگی تازه» استفاده کرده‌اند. این «ایده‌های جدید و انقلابی» همان نظریه‌های جدید روان‌شناسی در حوزه‌های مختلف از جمله تعلیم و تربیت و روابط انسانی است. تلاش این افراد به خصوص علی‌اکبر کسمایی که با پژوهش‌های خود و از طریق رسانه‌های مختلف (کتاب، مجله و رادیو) در شناساندن این علم به جامعه ایرانی کرده‌اند چشمگیر است. بدیهی است نقش انتشارات فرانکلین نیز که با ناشران مختلف در زمینه ترجمه کتاب‌های روان‌شناسی همکاری می‌کرده، بسیار مؤثر بوده است. ناگفته نماند به موازات کتاب‌ها و مقالات ترجمه شده، آثار تألیفی نیز در حوزه روان‌شناسی تولید و چاپ می‌شدند که خود نشان‌دهنده رونق این علم در آن دوران است. این پژوهش به دلیل محدودیت منابع موجود امکان بررسی همه شماره‌های مجله یا کتاب‌های منتشر شده در انتشارات مختلف چهار دهه نخست ۱۳۰۰ نداشت. بی‌تردید بررسی همه مجلات و انتشارات دیگر در آن دوره یافته‌های تحقیق حاضر را غنی‌تر ساخته و بر آن‌ها صحنه می‌گذارند. در عین حال همین مقدار منابع موجود نیز نشان از اهمیت نقش عاملان ترجمه، به تعبیر باستین و باندیا (۲۰۰۹) در مقام

«شخص، نهاد یا مجله‌ای» است که در «فرآیند نوآوری» (در اینجا همان ورود روان‌شناسی به ایران) ایفا می‌کنند.

کتابنامه

- ایرنا. (۱۳۹۸). درباره‌ی علی‌اکبر کسمایی. کد خبر: ۸۳۶۶۰۱۲۴. برگرفته از: <https://www.irna.ir/news/83660124/>
- برزین، م. (۱۳۴۴). *سیری در مطبوعات ایران*. چاپخانه‌ی راستی.
- دل‌زنده‌روی، س. (۱۴۰۱). آیین کامیابی برنده‌ی اولین جایزه‌ی کتاب سال. *فصل‌نامه‌ی مترجم* ۳۲ (۷۷)، ۱۳۳-۱۳۸.
- شجره، ح. (۱۳۱۴). *اصطلاحات روان‌شناسی*. مهر، ۳ (۳)، ۲۸۵-۲۸۸.
- صدری طباطبایی نائینی، م. (۱۳۷۸). *راهنمای مطبوعات ایران*. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- کویانی، ح. (۱۳۸۰). روان‌شناسی ایران در سه اپیزود. *تازه‌های علوم شناختی*، ۳ (۴)، ۶۶-۷۱.
- کسمایی، ع. ا. (۱۳۳۲). *آیین کامیابی*. مقدمه. صفی‌علیشاه.
- محبوب، م. ج. (۱۳۷۰). آقای مشفق همدانی و خاطرات او. در مشفق همدانی (ویراستار)، *خاطرات نیم‌قرن روزنامه‌نگاری (ص. ۶-۱۴)*. انتشارات دانشگاه کالیفرنیا.
- مشفق‌همدانی، ر. (۱۳۳۲). *روان‌شناسی برای همه*، مقدمه. صفی‌علیشاه.
- مشفق‌همدانی، م. (۱۳۴۳). *مدرسه و اجتماع*، مقدمه. صفی‌علیشاه.
- مشفق‌همدانی، ر. (۱۳۷۰). *خاطرات نیم‌قرن روزنامه‌نگاری*. انتشارات دانشگاه کالیفرنیا.
- Bastin, G. & Bandia, P. (Eds.) (2006). *Charting the future of translation*. University of Ottawa Press.
- Bastin, G. L. (2009). Francisco de Miranda: intercultural forerunner. In J. Milton & P. Bandia (Eds.), *Agents of translation* (pp.19-42). John Benjamins.
- Berneking, S. (2016). A sociology of translation and the central role of the translator. *The Bible Translator*, 67(3), 265-281.
- Buzelin, H. (2011). Agents of translation. In Y. Gambier & L. Doorslaer (Eds.), *Handbook of translation studies* (Vol. 2, pp. 6-12). John Benjamins.
- Chesterman, A. (2006). Questions in the sociology of translation. In F. J. Duarte, A. Rosa, & T. Seruya (Eds.), *Translation studies at the interface of disciplines* (pp. 9-27). John Benjamins.

- Conker, N. (2023). Darwin translated into Turkish with a Marxist agenda: A sociological inquiry into the agents of translation. *Perspectives*, 31(3), 1-14. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2022.2152353>
- Inghilleri, M. (2005). The sociology of Bourdieu and the construction of the 'Object' in translation and interpreting studies. *The Translator*, 11(2), 125-145. <https://doi.org/10.1080/13556509.2005.10799195>
- Jiménez Bellver, J. (2012). Review of the book *Translators' agency* by T. Kinnunen & K. Koskinen (Eds.). *Transfer*, 7(1-2), 198-203.
- Khairouline, V. (2012) Agents of translation. *Perspectives*, 20(2), 255-259, <https://doi.org/10.1080/0907676X.2011.563694>.
- Khalifa, A. W. (Ed.). (2013). *Translators have their say? Translation and the power of agency: Selected papers of the CETRA Research Summer School 2013*. Karl-Franzens-Universität Graz, CETRA, Centre for Translation Studies.
- Kinnunen, T., & Koskinen, K. (Eds.) (2010). *Translators' agency*. Tampereen Yliopistopaino. <http://tampub.uta.fi/tulos.php?tiedot=340>
- Lefevere, A. (2017). *Translation, rewriting and the manipulation of literary fame*. Routledge.
- Milton, J., & Bandia, P. (Eds.) (2009). *Agents of translation*. John Benjamins.
- Munday, J., & Blakesley, J. (2016). Introduction. Poetry translation: Agents, actors, networks, context. *Translation and Literature*, 25(1), 1-9. <https://www.jstor.org/stable/26647355>
- Pym, A. (2009). Humanizing translation history. *Hermes – Journal of Language and Communication Studies*, 42, 23-48. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v22i42.96845>
- Shuttleworth, M., & Cowie, M. (1997). *Dictionary of translation studies*. Routledge.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2009). A cultural agent against the forces of culture: Hasan-Ali Yucel. In J. Milton & P. Bandia (Eds.) *Agents of translation* (pp. 161-188). John Benjamins.
- Uchiyama, A. (2009). Translation as representation: Fukuzawa Yukichi's representation of the "Others". In J. Milton & P. Bandia (Eds.) *Agents of translation* (pp. 63-83). John Benjamins.
- Venuti, L. (2013). *Translation changes everything: Theory and practice*. Routledge.
- Zurbach, Ch. (2009). The theatre translator as a cultural agent: A case Study. In J. Milton & P. Bandia (Eds.) *Agents of translation* (pp. 279-299). John Benjamins.

درباره نویسندگان

سمیه دل‌زنده‌روی استادیار گروه مطالعات ترجمه دانشگاه ولی‌عصر (عج) رفسنجان است. حوزه‌های مورد علاقه وی تاریخ ترجمه، ترجمه ادبی، نسخ خطی ترجمه دوره قاجار، مقدمه مترجمان و سیاست و عاملیت ترجمه است.